

АДАПЕЛЯТЫЎНЫЯ ПРОЗВІШЧЫ Ў МАСТАЦКІМ ТВОРЫ

Юдзянкова Ганна Віктараўна

загадчык аспірантуры ўстановы адукацыі

“Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І.П. Шамякіна”;

кандыдат філалагічных навук, дацэнт

(г. Мазыр, Беларусь)

У творах беларускай мастацкай літаратуры, паводле сведчанняў айчынных даследчыкаў у галіне літаратурнай анамастыкі (С.Ф. Бут-Гусаім, В.І. Рагаўцоў, А.Ф. Рогалеў, В.В. Шур і інш.), шырока выкарыстоўваецца прыём анамастычнай стылізацыі: часцей за ўсё прозвішчы з фармантамі *-скі/-цкі* семантычна празрыстыя, маюць адапелятыўны характар і пераважна ўжываюцца для ідэнтыфікацыі прадстаўнікоў дваранства, шляхты, арыстакратаў, паноў, а таксама аканомоў, арандатароў з прэтэнзій на шляхецтва: *Быкоўскі, Заблоцкі, Загорскі, Знасілоўскі, Крыніцкі*. У паэме Янкі Купалы “Бандароўна” прозвішчы *Патоцкі і Бандарэнка* адпаведна прадстаўляюць розных паводле нацыянальнай прыналежнасці і сацыяльнага стану людзей.

Прозвішчы суфіксальнага ўтварэння на *-скі/-цкі* – адна з прадуктыўных антрапанімічных мадэляў наймення персанажаў мастацкіх твораў беларускай літаратуры XIX стагоддзя. Такія адзінкі паслядоўна ўжываюцца ў кантэксце з адпаведнымі назоўнікамі ў прэпазіцыі для ідэнтыфікацыі паноў, памешчыкаў, шляхты, духавенства і аканомоў: *Ведзь ксёндз Фалькоўскі казаў, / Што бог клясць не прыказаў* [1, с. 72]; [Маршалак]: *Але найвялікшай дапамогай яму [Сабковічу – Г.Ю.] была смерць графа Багаікага. Нябожчык, падаючы ў ваду, выкінуў з бакавой кішэні бумажнік, а як ён трапіў да Сабковіча, ведама не толькі богу, а і людзям. Ось скульп у яго багацце!* [2, с. 379].

Найбольш распаўсюджанымі антрапаэтонімамі з фармантамі *-скі/-цкі* з’яўляюцца адапелятыўныя прозвішчы: *Багацкі, Бізуньскі, Броўская, Зваркоўскі, Ключкоўская, Лятальскі, Паэтніцкая, Пянкіцкая, Сакальніцкі, Саматніцкі, Слівінская, Цюхай-Ліпскі, Шчырэцкі, Шышкоўскі* і інш. Такія адзінкі кадыфікуюцца лінгвістамі па-рознаму: “*гаваркія*” (Г. І. Басва, С. Ф. Бут-Гусаім, М. В. Гарбанеўскі, В. І. Рагаўцоў, А. Ф. Рогалеў, В. В. Шур), “*іменны-характарыстыкі*” (М. В. Карпенка), “*экспрэсіўна-ацэначныя іменны*” (В. В. Струкаў).

Прозвішчы гэтай словаўтваральнай мадэлі з’яўляюцца неад’емным элементам лексічнай сістэмы мастацкага твора, састаўной часткай стылю пісьменніка, адным са сродкаў, які стварае мастацкі вобраз. Яны могуць несці выразна акрэсленую сэнсавую нагрузку і валодаць прыхаваным асацыятыўным фонам, а таксама мець асаблівы гукавы вобраз; іменны-анімы

здольны перадаваць нацыянальны і рэгіянальны каларыт, адлюстроўваць гістарычную эпоху, да якой адносіцца дзеянне рамана, аповесці, апавядання, валодаць сацыяльнай характарыстыкай. На думку А.Ф. Рогалева, “гаваркія” онімы надзелены магчымасцю “гаварыць”, у адрозненне ад звычайных нейтральных, каб акцэнтаваць адпаведную думку, ідэю, тэндэнцыю” [3, с. 24]. Даследчыкам распрацавана наступная класіфікацыя гаваркіх прозвішчаў:

1) *ускоснагаваркія*, сэнс якіх раскрываецца ў адпаведным кантэксте; па-за межамі твора такія прозвішчы пазбаўлены дадатковай семантычнай нагрукі;

2) *прамагаваркія*, якія маюць празрыстую аснову з пэўным ацэначным “зарадам”; ім уласцівы прамая, адназначная і экспрэсіўная семантыка і ярка выражаная стылістычная маркіраванасць;

3) *схаванагаваркія*, якія так характарызуюць персанажа, што гэта амаль не заўважна для недасведчанага чытача; утвараюцца такія прозвішчы ад іншамойных, устарэлых ці дыялектных асноў.

Гаваркімі, ці онімамі з найвышэйшай ступенню семантычнай актыўнасці, могуць быць не толькі антрапонімы, але і іншыя разнавіднасці паэтонімаў. Аднак часцей за ўсё ў мастацкім тэксце этымалагізуюцца прозвішчы, якія дзякуючы сваёй унутранай форме выконваюць характарыстычныя і ацэначныя функцыі. Гэтыя імёны падобныя да масак героя ці злачынцы ў сярэднявековым тэатры, па якіх глядач адразу ведаў, хто перад ім. Заўважым, што выкарыстанне такіх уласных імёнаў з’яўлялася характэрнай рысай літаратуры класіцызму і выразна размяжоўвала персанажаў на станоўчых і адмоўных (*Скотинин, Правдин, Стародум* (Д. Фанвізін), *Молчалин, Скалозуб, Тугоуховский* (А. Грыбаедаў)). Так, менавіта *Шчырэцкі* (параўн.: *шчыры* – ‘праўдзівы, чыстасардэчны, адкрыты’) паведамляе дзедзічу *Лятальскаму* пра тое, як камісар здзекуецца з яго сялян: [Камісар]: *Яшчэ б усім патрапіў замыльць вочы, каб не той пракляты навочны сведка ўсіх маіх учынкаў, той Шчырэцкі, звольнены падданы мужык, што жыве пры двары з панскай ласкі* [2, с. 100]. Адназоўнікавым дэрыватам з’яўляецца і антрапонім *Bizunski* (параўн.: *бізун* – ‘плецены з раменных палосак арапнік або вітая з ільну, кананель пуга’) – прозвішча аکانома, якога сялянін Мацей сустрэў у чысцы: *Ledź ja prajšoj aź u tuiju kanuru, / Hdzie akonam Bizunski ciarpič. / Cort i jaho zaprahaje u firi...* [4, с. 63]. Безумоўна, такое прозвішча адпавядае тым дзеяннем, якія чыніў аканом на “гэтым” свеце.

Як правіла, семантыка слова-этымона дапаўняецца кантэкстам, які ўключае сюжэтныя і тэкставыя каментарыі, дзеянні, што спрыяе стварэнню завершанай характарыстыкі носьбіта імені: *Сакальніцкі* (параўн.: *сокал* – ‘драпежная птушка сямейства сакаліных з моцнай дзюбай і доўгімі вострымі крыламі’). Вядома, *сокал* вылучаецца яшчэ і вельмі вострым зрокам, што і ўзяў за аснову аўтар пры стварэнні прозвішча *Сакальніцкі*: [Суддзя]: *О, я мігам*

патрапляю пазнаць чалавека – нездарма завуся *Сакальнішкім* [2, с. 373]. Аднак жа ў *Сабковічу* суддзя *Сакальніцкі* не змог разгледзець злодзея і прайдзісвіета: [Маршалак]: *А ты, дарагі дружа, каторы ўраз патрапіш ацаніць чалавека, – страшэнна абмыліўся, прымаючы ў сваім доме гэту ягадку...* [2, с. 379].

Стылістычнай маркіраванасцю надзелены і такія антрапонімы, праз якія на ўзроўні асацыятыўных сувязей раскрываюцца ўнутраныя якасці іх носьбітаў. У гэтай групе прозвішчаў нярэдка выкарыстоўваюцца апелятывы значна заніжанага плана. Параўн.: *Звяркоўскі* < звер, *Шышкоўскі* < шышка, *Слівянская* < сліва, *Броўская* < брыво, *Лятальскі* < лятаць, *Дрыгальскі* < дрыгаць. Такія антрапонімы выконваюць у тэксце экспрэсіўна-стылістычную функцыю, што заключана не толькі ў семантыцы іх пеяратыўных апелятываў, але і ў камічным гукавым складзе, які У. М. Міхайлаў лічыць адным з фактараў экспрэсіўнасці ўласнага імені. Часта гэтыя імёны належаць эпізядычным персанажам, вобразы якіх і ствараюцца ў значнай ступені “дзякуючы іменна каларытнасці гукавой будовы прозвішча” [5, с. 62]. Так, падчас размовы з сястрой, *Сабковіч* узгадвае, як яго вучыў танцаваць *Дрыгальскі* (параўн.: *дрыгаць* – разм. ‘рабіць рэзкія, адрывістыя рухі’): [Сабковіч]: *А! а! ці ведаеш, сястрыца, што я ўжо і кантраданса ўмею скакаць... Дрыгальскі мяне крыху падмуштравяў, толькі другая хвігура неяк нядобра ідзе* [2, с. 342].

Такая распаўсюджанасць адапелятыўных шляхецкіх прозвішчаў у творах мастацкай літаратуры невыпадковая, паколькі ў рэальным беларускім антрапаніміконе адапелятыўныя прозвішчы складаюць 68%, адтапанімічныя – 2%. Параўн.: у англійскай антрапанімічнай сістэме пераважаюць адтапанімічныя прозвішчы – 37%, а адапелятыўныя займаюць 34% [6, с. 87].

Літаратура

1. Беларуская літаратура XIX стагоддзя : хрэстаматыя : вучэб. дапам. / склад. і аўт. камент.: А. А. Лойка, В. П. Рагойша. – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мінск : Выш. шк., 1988. – 487 с.
2. Дунін-Марцінкевіч, В. Збор твораў : у 2 т. / В. Дунін-Марцінкевіч. – Мінск : Маст. літ., 2007–2008. – Т. 1 : Драматычныя творы. Вершаваныя апавесці і апавяданні. – 2007. – 494 с.
3. Рогалев, А. Ф. Имя и образ : художественная функция имен собственных в литературных произведениях и сказках / А. Ф. Рогалев. – Гомель : Барк, 2007. – 224 с.
4. Bahušewiċ, F. Dudka bielaruskaja / M. Buraċok (F. Bahušewiċ). – Wyd. 4-e. – Pieciarburg : Zahlanie sonce i ū naše wakonce, 1914. – 63 с.
5. Михайлов, В. Н. Экспрессивные свойства и функции собственных имен в русской литературе / В. Н. Михайлов // Филол. науки. – 1966. – № 2. – С. 54–66.
6. Барысевіч, К. А. Семантыка прозвішчаўтваральных асноваў у беларускай і англійскай мовах / К. А. Барысевіч // Весн. Гродзен. дзярж. ун-та. Сер. 3, Філалогія. Педагагіка. Псіхалогія. – 2007. – № 2. – С. 86–91.